

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

Albert Clamer, L'Exode traduit et commenté. Paris. Letouzey et Ané. 1956. Σελ. 303.

Τὸ παρὸν ὑπόμνημα εἰς τὴν Ἑξόδου τοῦ καθηγητοῦ τῆς ἐρμηνείας τῆς Ἀγ. Γραφῆς ἐν τῷ Grand Séminaire τῆς Νάντης καὶ συμβούλου τῆς Βιβλικῆς ἐπιτροπείας τοῦ Βατικανοῦ κ. Α. Clamer ἀνήκει εἰς τὴν σειρὰν τῶν ὑπὸ τὸν τίτλον La Sainte Bible ἐκδιδομένων ἐξηγητικῶν καὶ θεολογικῶν ὑπομνημάτων, ἣν ἤρχισε νὰ ἐκδίδη ὁ L. Pirot καὶ συνεχίζει ἐν συνεργασίᾳ μετ' ἄλλων ἐξηγητῶν ὁ κ. Clamer καὶ τὴν ὁποίαν ἀνηγγείλαμεν ἐν τῷ γ' τεύχει τοῦ ἔτους 1955 τῆς «Θεολογίας». Τὸ ὑπόμνημα ἀπαρτίζεται ἐκ δύο κυρίων μερῶν, τῆς εἰσαγωγῆς καὶ τῆς ἐρμηνείας. Ἐν τῇ εἰσαγωγῇ (σ. 9-62) κατ' ἀρχὰς παρέχεται ἀνάλυσις τοῦ βιβλίου (σ. 9-14) καὶ εἶτα ἐξετάζεται ἡ καταγωγὴ καὶ σύνθεσις τοῦ βιβλίου (σελ. 14-26), ἡ ἐν τῇ παγκοσμίῳ ἱστορίᾳ πλαισιώσεις τῶν ἐν αὐτῇ ἐκτιθεμένων γεγονότων (σ. 26-39), ἡ διδασκαλία τοῦ βιβλίου (σ. 39-51), ἡ σπουδαιότης τοῦ βιβλίου (σ. 51-61) καὶ τέλος παρατίθεται βιβλιογραφία κατ' ἐκλογὴν (σ. σ. 1-62).

Ἐν τῇ ἐξετάσει τῶν εἰσαγωγικῶν ζητημάτων ὁ σ. ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ τὰ πορίσματα τῶν νεωτάτων φιλολογικῶν καὶ ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν, ἀκολουθεῖ δὲ μᾶλλον τὴν ἐλευθεριάζουσαν γραμμὴν τῆς γαλλικῆς ρωμαιοκαθολικῆς ἐξηγητικῆς ἐπιστήμης, ἰδίᾳ δὲ τῆς ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν καὶ τὴν ἔμπνευσιν τοῦ ἐξόχου Γάλλου ἐρευνητοῦ καὶ διευθυντοῦ τῆς ἐν Ἱερουσαλὴμ βιβλικοαρχαιολογικῆς Σχολῆς τῶν Δομινικανῶν R. de Vaux ἐκδοθείσης γνωστῆς ἐρμηνευτικῆς σειρᾶς Bible de Jérusalem. Ἰδιαιτέρας προσοχῆς ἄξια αἱ §§ περὶ τοῦ ἱστορικοῦ πλαισίου τῆς Ἑξόδου καὶ μάλιστα περὶ τῆς διδασκαλίας αὐτῆς, ὡς καὶ περὶ τῆς σπουδαιότητος τοῦ βιβλίου, ἐν ᾧ περιέχονται σπουδαῖαι βάσεις τοῦ ἔργου τῆς θείας οἰκονομίας.

Σπουδαῖον εἶναι καὶ τὸ ἐρμηνευτικὸν μέρος τοῦ βιβλίου, ὅπερ καταλαμβάνει τὰς σελ. 63-292. Ἐν αὐτῷ παρατίθεται τὸ κείμενον τῆς Βουλγάτας καὶ μετὰ γαλλικῆς μεταφράσεως ἐκ τοῦ ἑβραϊκοῦ, κάτωθεν δὲ παρατίθενται σοφὰ σχόλια στηριζόμενα οὐ μόνον ἐπὶ τῆς μέχρι τοῦδε ἐξηγητικῆς ἐργασίας, τῆς τε παλαιᾶς καὶ τῆς νεωτέρας καὶ νεωτάτης, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς προσωπικῆς ἐρεύνης τοῦ συγγραφέως. Ὅλον τὸ ἐκ τῶν ἀρχαιολογικῶν γεωλογικῶν (σημιτολογικῶν τε καὶ αἰγυπτιολογικῶν) ἐρευνῶν προκῦπτον φῶς χρησιμοποιεῖται ἀφθόγως διὰ τὴν κατανόησιν καὶ διασάφησιν τοῦ σπουδαιοτάτου ἀπὸ ἱστορικῆς καὶ θεολογικῆς ἐπόψεως περιεχομένου τοῦ βιβλίου τούτου. Οὕτω δὲ ἡ διεθνὴς ἐρμηνευτικὴ βιβλιογραφία τῆς Ἑξόδου πλουτί-

ζεται δι' ἀξιολόγου ὑπομνήματος, καὶ δὴ ὑπομνήματος ῥωμαιοκαθολικοῦ, τὸ ὁποῖον, παραλλήλως πρὸς τὰ τῶν Heinisch, J. Schneider καὶ Couroyer θὰ πρέπη νὰ κοσμήῃ καὶ τὴν βιβλιοθήκην τοῦ ὀρθοδόξου ἐξηγητοῦ, ἀσχέτως πρὸς τὰς ἐπιφυλάξεις, ἃς θὰ ἔχη οὗτος εἰς διάφορα σημεῖα τῆς τε εἰσαγωγῆς καὶ τῆς ἐρμηνείας τοῦ βιβλίου.

Π. Ι. ΜΗΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Emil Brunner, Christianity and Civilisation, I Part: Foundations 1948. Σελ. XI + 167. — II. Part: Specific Problems. London. Nisbet and Co. 1948. Σελ. IX + 143.

Πρόκειται περὶ δύο σειρῶν μαθημάτων περὶ τοῦ σπουδαιότατου θέματος τῆς σχέσεως χριστιανισμοῦ καὶ πολιτισμοῦ, γενομένων κατὰ τὰ ἔτη 1947 καὶ 1948 ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ St. Andrews τῆς Σκωτίας ὑπὸ τοῦ γνωστοῦ γερμανοελβετοῦ καθηγητοῦ τῆς Ζυρίχης E. Brunner καὶ συμπεριληφθέντων εἰς τὰς Gifford lectures, ἐνθα ὁ μέγας οὗτος τῆς καθ' ἡμᾶς ἐποχῆς διανοητῆς καὶ θεολόγος χαράσσει τὰς γενικὰς γραμμὰς χριστιανικῆς φιλοσοφίας τοῦ πολιτισμοῦ. Ἐν τῷ I τεύχει τίθενται αἱ φιλοσοφικαὶ βάσεις τοῦ μεγάλου προβλήματος, ἐξεταζομένων τῶν ἐξῆς ζητημάτων. Ἐν τῷ εἰσαγωγικῷ α' κεφαλαίῳ ἐξετάζεται ἱστορικῶς καὶ φιλοσοφικῶς τὸ πρόβλημα τοῦ χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ καὶ σχεδιαγραφεῖται τὸ πρόγραμμα τῶν μαθημάτων (σελ. 1-4). Ἐν τῷ β' κεφ. ἐξετάζεται τὸ πρόβλημα τῆς ὑπάρξεως ἢ τῆς πραγματικότητος (σ. 15-29)· ἐν τῷ γ' τὸ πρόβλημα τῆς ἀληθείας (σ. 30-44)· ἐν τῷ δ' τὸ πρόβλημα τοῦ χρόνου (45-59)· ἐν τῷ ε' τὸ πρόβλημα τοῦ νοήματος ἢ τοῦ λόγου ἢ τοῦ σκοποῦ (60-74)· ἐν τῷ ς' ἢ θέσις τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ σύμπαντι (75-90)· ἐν τῷ ζ' τὸ θέμα: προσωπικότης καὶ ἀνθρωπότης (91-105)· ἐν τῷ η' τὸ πρόβλημα τῆς δικαιοσύνης (106-126)· ἐν τῷ θ' τὸ πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας (127-141)· ἐν τῷ ι' κεφ. ἐξετάζεται τὸ πρόβλημα τῆς δημιουργικότητος (142-158) καὶ τέλος παρατίθενται παραπομπαὶ καὶ παρατηρήσεις (σ. 154-167).

Ἐν δὲ τῷ I τεύχει παρέχεται χριστιανικὴ ἐρμηνεία τῶν κυριωτέρων ἐκδηλώσεων τοῦ πεπολιτισμένου βίου, ἥτοι τῆς τεχνικῆς (σ. 1-15), τῆς ἐπιστήμης (σ. 16-28), τῆς παραδόσεως (29-42), τῆς ἀγωγῆς (43-56), τῆς ἐργασίας (57-71), τῆς τέχνης (72-85), τοῦ πλοῦτου (86-100), τοῦ κοινωνικοῦ ἐθίμου καὶ τοῦ νόμου (101-113), τῆς δυνάμεως (114-126) καὶ ἀκολούθως ἐξετάζεται ἡ χριστιανικὴ ἰδέα περὶ πολιτισμοῦ, ἐνὸς πολιτισμοῦ ἐμπνευσμένου ὑπὸ τοῦ πνεύματος καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ χριστιανισμοῦ (127-139)· τέλος δ' ἐν τῷ ἐπιλόγῳ, ὅστις φέρει τὴν ἐπιγραφὴν «ὁ χριστιανισμὸς ἐπέκεινα τοῦ πολιτισμοῦ», ἀναδεικνύεται ὁ παρὰ τὴν ἐγκοσμιότητα τοῦ Χριστιανισμοῦ ὑπερκόσμιος χαρακτὴρ αὐτοῦ (140-143).

Τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέως καὶ ἡ σημασία τοῦ θέματος τοῦ παρόντος

ἔργου, ἐνὸς ἐκ τῶν σπουδαιοτάτων τῆς ἐποχῆς ἡμῶν προβλημάτων, ἀρκοῦσιν ἴσως καὶ καθ' ἑαυτὰ νὰ ἐπισημάνωσι τὴν βαρύτητα τοῦ ἔργου τούτου, νὸ ὅποιον διαπνέεται μὲν ὑπὸ τῶν προτεσταντικῶν ἀρχῶν τοῦ μεγάλου τούτου διαλεκτικοῦ θεολόγου, διακρίνεται δ' ὅμως, ὡς καὶ πάντα τὰ ἔργα αὐτοῦ, ἐπὶ τῷ συνδυασμῷ βαθυτάτης θεολογικῆς καὶ φιλοσοφικῆς σκέψεως καὶ εὐρυτάτης μαθήσεως μετὰ σαφηνείας καὶ καλλιπειίας ἐκφράσεως. Ἐναντιοφισθητήτως τὸ ἔργον τοῦτο κατέλαβεν ἤδη ἐπιφανεστάτην θέσιν ἐν τῇ περὶ τοῦ προβλήματος τῆς σχέσεως «χριστιανισμοῦ καὶ πολιτισμοῦ» βιβλιογραφία, προβλήματος, εἰς τὴν περὶ τοῦ ὁποίου συζήτησιν εἶναι εὐχάριστον, ὅτι συμμετέχει κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ζωηρῶς καὶ ἡ προτεσταντικὴ θεολογία. Καίτοι δὲ ἡ προβληματολογία τοῦ ἔργου, ὡς εἰκός, ἀνταποκρίνεται πρωτίτως εἰς τὰς κοινωνικὰς καὶ πνευματικὰς συνθήκας τῆς Δύσεως, αἱ συνθήκαι αὗται ἔχουσι, διὰ ποικίλους λόγους, ἀποβῆ οὕτως οἰκεῖται καὶ εἰς ἡμᾶς, ὥστε ἡ μελέτη αὐτοῦ νὰ ἀποβαίη ἀπαραίτητος καὶ ἐπωφελεστάτη εἰς πάντα Ἑλλῆνα διανοούμενον, ὄχι μόνον θεολόγον, ἀντιμετωπίζοντα σοβαρῶς τὰ ἐνταῦθα ἐξεταζόμενα φλέγοντα ζητήματα.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

D. L. Munby, Christianity and Economic Problems. London. Macmillan and Co, N. York. St. Martins Press. Σελ. X + 290.

Τοῦ παρόντος ἔργου τοῦ ἐν King's College τοῦ Aberdeen καθηγητοῦ τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας καὶ ἀντιπροέδρου τοῦ τμήματος Church and Society τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν κ. D. Munby ὑπόκεινται ὡς βάσις παραδόσεις γενόμεναι κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1954 ἐν τῷ Union Theological Seminary τῆς Ν. Ὑόρκης. Διαιρεῖται δὲ τοῦτο εἰς τρία μέρη, ἐξ ὧν ἐν μὲν τῷ Α' τίθενται αἱ γενικαὶ ἀρχαί, ἐν δὲ τῷ Β' ἐξετάζονται τὰ ἐπὶ μέρους σχετικὰ προβλήματα καὶ ἐν τῷ Γ' συνάγονται τὰ συμπεράσματα. Λεπτομερέστερον ἐν τῷ Α' μέρει (σ. 3 - 106) ἐξετάζονται ἡ χριστιανικὴ πίστις καὶ ἡ χριστιανικὴ ἠθικὴ ἐν τῇ σχέσει των πρὸς τὴν ἀνθρώπινην κοινωνίαν, ἡ φύσις τῆς οἰκονομίας, αἱ προϋποθέσεις τῶν οἰκονομολόγων καὶ ἡ θέσις τῶν χριστιανῶν ἐναντι τῶν οἰκονομικῶν προβλημάτων. Ἐν τῷ Β' μέρει ἐξετάζονται ὁ πλοῦτος καὶ ἡ πενία, τὰ προβλήματα πλήρους ἐνασχολήσεως καὶ πληθωρισμοῦ, συστήματος τιμῶν, θέσεως τοῦ ἐπιχειρηματίου ἐν τῇ κοινωνίᾳ, ἐργατῶν καὶ ἐργατικῶν ὀργανώσεων, κρατικῆς συμβολῆς ἐν τῷ οἰκονομικῷ πεδίῳ καὶ διεθνοῦς ὀρίζοντος. Ἐν τῷ Γ' μέρει ἐξετάζονται τὰ προβλήματα περὶ τοῦ τέλους τῆς κεφαλαιοκρατίας καὶ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν χριστιανικῶν ἀρχῶν ἐν τῇ οἰκονομίᾳ καὶ ἐν παραρτήματι ἐπικρίνονται ἐπόψεις τινὲς τοῦ γνωστοῦ ἀγγλικανοῦ θεολόγου καὶ κοινωνιολόγου κ. A. Demant περὶ τοῦ θέματος τῆς σχέσεως τῆς θρησκείας πρὸς τὴν δύσιν τῆς κεφαλαιοκρατίας, ἐν τέλει δὲ παρατίθεται πίναξ ὀνομάτων.

Ὁ ἔγκριτος οἰκονομολόγος συγγραφεὺς τοῦ παρόντος περισπουδῶστου ἔργου, ἀντιμετωπίζων τὰ σύγχρονα οἰκονομικὰ προβλήματα ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς τῆς χριστιανικῆς κοινωνικῆς ἠθικῆς, διάκειται εὐνοϊκώτερον πρὸς τὰς πολιτικοοικονομικὰς ἀρχὰς τοῦ Ἑργατικοῦ τῆς Μ. Βρετανίας κόμματος ἢ πρὸς τὰς τοῦ Συντηρητικοῦ. Πιστεύει ὁμως ἀκραδάντως, ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀληθεστέρα καὶ ἱκανοποιητικώτερα ἀνθρωπολογία ἐκείνης, ἣτις ἐδιδάχθη καὶ ἐπραγματοποιήθη ἐν τῷ θεανθρώπῳ Ἰησοῦ Χριστῷ καὶ ὅτι ἐν τούτῳ ἔγκειται ἡ πραγματικὴ συμβολὴ τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας εἰς τὸν σύγχρονον κόσμον· ἐπὶ πλέον δὲ ὅτι ἡ χριστιανικὴ ἐλπίς περικλείει ἐν ἑαυτῇ καὶ ἐλπίδα διὰ τὴν ἀνθρωπότητα, ἡ δὲ προσδοκωμένη δευτέρα παρουσία τοῦ Χριστοῦ δὲν καταλύει, ἀλλὰ συμπληρώνει τὴν πρώτην, ἐπὶ τῇ ἀσφαλεῖ δέ τε καὶ βεβαίᾳ πίστει καὶ ἐλπίδι ταύτῃ φρονεῖ, ὅτι ὁ πιστὸς Χριστιανὸς δὲν πρέπει νὰ ἀγωνιᾷ πρὸ τῆς ὑδρογονοβόμβας καὶ τὸ σύνθημά του εἶναι τὸ *Hora novissima, tempora pessima sunt, vigilemus*.

Π. Ι. ΜΙΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Ἀρχιμανδρ. Ἰωὴλ Γιαννακοπούλου, *Ἡ Παλαιὰ Διαθήκη κατὰ τοὺς Ὁ. Κείμενον, ἐρμηνευτικὰ παράφρασις, σχόλια, προβλήματα, χάριται. Τεύχος Α'. Ἡ Γένεσις. — Ἐν Καλάμαις 1955. Σελ. 327. — Β'. Ἡ Ἔξοδος. 1955. Σελ. 220. — Γ'. Τὸ Δευτερικόν. Σελ. 172. — Δ'. Οἱ Ἀριθμοί. Σελ. 193. — Ε'. Τὸ Δευτερονόμιον. Σελ. 173.*

Τὸ παρὸν ἐρμηνευτικὸν ἔργον τοῦ γνωστοῦ καὶ ἐξ ἄλλων ἐποικοδομητικῶν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δὲ βιβλικῶν περιεχομένου, ἔργων τοῦ ἐν Καλάμαις ζηλωτοῦ, γλωσσομαθοῦς καὶ φιλοπονωτάτου ἀρχιμανδριτοῦ καὶ καθηγητοῦ τῶν θρησκευτικῶν μαθημάτων κ. Ἰωὴλ Γιαννακοπούλου ἀναγγέλλεται ἐνταῦθα κατὰ καθήκον πρὸς τὸν συγγραφέα καὶ πρὸς τοὺς ἀναγνώστας τῆς «Θεολογίας», καίπερ μὴ προβάλλον ἐπιστημονικὰς ἀξιώσεις, ἀτε στηριζόμενον ἐπὶ τῶν ἐργασιῶν ὄχι μόνον τῶν πατέρων, ἀλλὰ καὶ ξένων ρωμαιοκαθολικῶν ἐρμηνευτῶν, ἰδίᾳ δὲ Γερμανῶν, τῶν ὁποίων τὴν μελέτην εἶχόμεν συστήσει εἰς αὐτὸν εὐθὺς ἅμα τῇ λήψει τοῦ πτυχίου του. Εἰς τὴν μελέτην δὲ ταύτην ἐγκύψας ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν, ἐξεπόνησεν ἐρμηνείαν ὅλης τῆς Πεντατεύχου, ἀπ' οὗ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη παρητήθη τῶν τε ἐφημεριακῶν καὶ τῶν καθηγητικῶν του καθηκόντων, ἵνα προσφέρῃ τὸ τάλαντόν του εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν τῶν πνευματικῶν ἀναγκῶν ὄχι μόνον τοῦ ἱεροῦ κλήρου, ἀλλὰ καὶ τοῦ φιλοχρίστου λαοῦ.

Χωρὶς νὰ υἰοθετῶμεν ἀπάσας τὰς ἐν τοῖς βιβλίοις τούτοις γνώμας εἴτε ξένων ἐρμηνευτῶν εἴτε τοῦ συγγραφέως, ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ὁ ἀγνοῶν ξένας γλώσσας ἀναγνώστης εὗρίσκει ἐνταῦθα, ἐλλεῖπει ἑλληνικῶν σχετικῶν ἐργασιῶν, εὐληπτον καὶ ἐποικοδομητικὴν ἐξήγησιν τοῦ θεοῦ τῆς Πεντατεύχου περιεχομένου, διασάφισιν ἱκανὴν τῆς ἐν αὐτῇ περιεχομένης ἱερᾶς ἱστορίας καὶ διάλυσιν πολλῶν ἀποριῶν, καθίσταται δὲ ἱκανὸς καὶ νὰ

ἐκτιμήσῃ ὁπωσδήποτε τὴν πολυειδῆ ἀξίαν τῆς ἱερᾶς ταύτης Βίβλου. Εἶθε νὰ ἀξιῶσῃ τὸν συγγραφέα ὁ Θεὸς νὰ ὁλοκληρώσῃ τὴν ὄραιαν, ἀλλὰ χαλεπὴν προσπάθειαν ταύτην καὶ νὰ δοθῇ ἀφορμὴ καὶ εἰς ἄλλους θεολόγους κληρικούς τε καὶ λαϊκοὺς πρὸς μίμησιν τοῦ ἐνθέου ζήλου του, ἐπὶ τῷ ὁποίῳ, ὡς καὶ ἐπὶ τῷ προκειμένῳ ἀξιολόγῳ προΐόντι τοῦ ζήλου τούτου, τυγχάνει οὗτος ἀξίος συγχαρητηρίων καὶ χαρίτων.

Π. Ι. ΜΙΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Sources chrétiennes. Éditions du Cerf. Paris. Tome 44. Philoxène de Mabboug. Homélie. Introduction, traduction et notes par E. Le-moine. 1956. Σελ. 564.

Tome 45. Ambroise de Milane, Traité sur l'Évangile de S. Luc. I. Text Latin, introd., trad. et notes de Dom Gabr. Tissot. 1956. Σελ. 274.

Tome 47. Philon d'Alexandrie, La migration d'Abraham. Text Grec introd, trad. et note par R. Cadiou. 1957. Σελ. 96.

Tome 48. Homélie Pascales III, Une homélie anatolienne. Text Grec. Étude, Edition et traduction par. F. Floëri et P. Nautin. 1957. Σελ. 186.

Ἡ γνωστὴ λαμπρὰ σειρὰ τῶν παλαιῶν χριστιανικῶν πηγῶν, ἣ ἐν Παρισίοις ἐκδιδομένη ὑπὸ τῶν ἐγκρίτων ἰησουϊτῶν πατέρων de Lubac, Daniélou καὶ Mondésert, συνεχίζεται μεθ' ἱκανοποιητικοῦ ρυθμοῦ, ἐπεκτεινομένη ὄχι μόνον εἰς τοὺς λατινοὺς, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς σύρους πατέρας καὶ ἐκκλησιαστικοὺς συγγραφεῖς καὶ εἰς αὐτὸν τὸν Φίλωνα. Ὁ 44 τόμος περιέχει δέκα τρεῖς περισπουδάστους ὁμιλίας Φιλοξένου, τοῦ μητροπολίτου Ἱερραπόλεως (Mabboug) ἐκδιδομένης γαλλιστὶ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ συριακοῦ κειμένου, τοῦ ἐκδοθέντος τῷ 1893 - 4, ὑπὸ τοῦ E. Wallis Budge. Αἱ μυστικοῦ καὶ ἀσκητικοῦ περιεχομένου ὁμιλίας αὗται φέρουσι τὸν γενικὸν τίτλον «Πραγματεία περὶ τῆς διδασκαλίας τῶν κανόνων συγγραφεῖσαι ὑπὸ τοῦ μακαρίου Μὰρ Φιλοξένου, ἐπισκόπου τῆς Mabboug, δι' ὧν γνωστοποιεῖ... πῶς ἀρχεταί τις τῆς μαθητείας τοῦ Χριστοῦ καὶ διὰ τίνων νόμων καὶ κανόνων προσδεύει, μέχρις οὗ καταντήσῃ εἰς τὴν πνευματικὴν ἀγάπην, ἐξ ἧς γεννᾶται ἡ τελειότης, ἡ καθιστῶσα ἡμᾶς μιμητὰς τοῦ Χριστοῦ, ὡς εἶπεν ὁ ἀπόστολος Παῦλος». Τῶν ὁμιλιῶν προτάσσονται γενικὴ εἰσαγωγή καὶ ἐπὶ μέρος εἰσαγωγαί.

Ὁ 45 τόμος περιλαμβάνει τὴν θαυμασίαν πραγματείαν περὶ τοῦ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγελίου τοῦ ἁγίου Ἀμβροσίου, ἐπισκόπου Μεδιολάνων, περιέχουσαν τὰ ὅτι πρῶτα βιβλία αὐτῆς. Παρατίθεται τὸ λατινικὸν κείμενον μετ' ἐμπεριστατωμένης εἰσαγωγῆς, γαλλικῆς μεταφράσεως καὶ σημειώσεων ὑπὸ τοῦ βενεδικτίνου Dom G. Tissot.

Ὁ ἑπ' ἀριθμ 47 τόμος περιέχει τὴν μυστικοῦ χαρακτῆρος καὶ μεγάλην ἐπίδρασιν ἀσκήσασαν πραγματείαν τοῦ Ἰουδαίου φιλοσόφου Φίλωνος τοῦ Ἀλεξανδρέως «περὶ ἀποικίας» (τοῦ Ἀβραάμ). Παρατίθεται τὸ

κείμενον μετ' ἐκλεκτῆς κριτικῆς ἐπιστάσις καὶ γαλλικῆς μεταφράσεως, ὡς καὶ σημειώσεων τοῦ κ. René Cadéou, καθηγητοῦ ἐν τῷ Institut Catholique τῶν Παρισίων. Σημειωτέον ὅτι τὸ παρὸν τεῦχος δημοσιεύεται τῇ ὑλικῇ συνδρομῇ τοῦ Centre national de la recherche scientifique τῆς Γαλλίας,

Τέλος ὁ 48 τόμος περιλαμβάνει τὸ τεῦχος III Πασχαλίων ὁμιλιῶν, περιέχον πολλαχῶς ἐνδιαφέρουσαν ἀνατολικὴν ὁμιλίαν περὶ τῆς χρονολογίας τοῦ Πάσχα κατὰ τὸ ἔτος 387, ὁμοιάζουσαν καταπληκτικῶς πρὸς τὴν τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τῆς Νύσσης. Παρατίθεται τὸ ἑλληνικὸν κείμενον μετὰ γαλλικῆς μεταφράσεως, ἐμπεριστατωμένης εἰσαγωγῆς καὶ ὑποσημειώσεων τῶν κ. κ. F. Floëti καὶ P. Nautin. Σημειωτέον δ' ὅτι καὶ ἡ ὁμιλία αὕτη, ἣτις εἶναι περισπούδαστος καὶ ἀπὸ ἱστορικῆς καὶ ἀπὸ θεολογικῆς ἐπόψεως διὰ τὸ μυστικὸν περιεχόμενον τοῦ μυστηρίου τοῦ Πάσχα, ἐκδίδεται τῇ ὑλικῇ συνδρομῇ τοῦ ἀνωτέρω μνημονευθέντος Centre national κ.λ.π.

Π. Ι. ΜΙΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

IV. Κ. Κωνσταντοπούλου, 'Ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ μετρικὴ ἐν τῇ βυζαντινῇ λειτουργικῇ ὑμνογραφίᾳ, μετ' ἐπιμέτρου (περὶ τῶν τονικῶς ἐκτελουμένων προσφωδιακῶν τετραμέτρων τοῦ Ἀριστοφάνους καὶ τοῦ ἀρχαίου ἐν γένει τονισμοῦ), ἐν Ἀθήναις 1954, σελ. 192.

Διὰ τοῦ βιβλίου τούτου, εἰς δώδεκα κεφάλαια (σ. 9 - 126) καὶ εἰς ἐν ἐπίμετρον (σ. 131 κ. ἑ.), ὁ κ. Ν. Κωνσταντόπουλος ἐπιχειρεῖ νὰ δώσῃ λύσιν εἰς τὸ πρόβλημα τῆς καταγωγῆς τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀσμάτων. Τὸ πρόβλημα τοῦτο, ἐκ τῶν βασικῶν καὶ δυσκόλων τῆς ἱστορίας τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ, παρουσιάζει σύνθετον πλοκὴν, διότι δὲν ἀφορᾷ ἀπλῶς εἰς τὴν ἀνάλυσιν καὶ τὴν ἐξήγησιν τῆς τεχνικῆς ἢ καὶ εἰς τὴν ἀνάδειξιν τῆς ἐσωτερικῆς ἀξίας ψιλῶν στίχων. Πρὸκειται περὶ στίχων φορέων μελωδίας. Οἱ στίχοι τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀσμάτων εἶναι κατ' οὐσίαν μελικοί, ὡς καὶ ὁ σ. πολλάκις τονίζει τοῦτο· ἡ ἐσωτερικὴ δηλαδὴ οἰκονομία τῶν στίχων ἀκολουθεῖ τὴν πορείαν τοῦ μέλους, τὰ μετρικὰ σχήματά των προϋποθέτουν τὸ μέλος καὶ συνάπτονται πρὸς τὸ μέλος (βλ. σ. 10 - 11. Πρὸβλ. καὶ σ. 82, 100 κ. ἑ., 108, 117 κ. ἑ.). Ὁ δὲ κ. Κωνσταντόπουλος ἔχει τὸ προσὸν νὰ γνωρίζῃ καὶ μουσικὴν.

Ἡ θέσις τοῦ σ. εἶναι ὅτι ἡ τονικὴ ρυθμοποιία τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησιαστικῆς ὑμνογραφίας, ἀποτελοῦσα ἐντὸς αὐτῆς φάσιν νέαν, δλοκληρωθεῖσαν ὑπὸ τῶν μελωδῶν καὶ ὑμνογράφων τῆς περιόδου ἀπὸ τοῦ 5ου μέχρι τοῦ 7ου αἰῶνος, κατάγεται ἐκ τῆς ἐκ τῶν ὑστέρων κατὰ τόνον ἀναγνώσεως τῶν προσφωδιακῶν θρησκευτικῶν ποιημάτων τοῦ Μεθοδίου, τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ καὶ τοῦ Συνεσίου· ὅτι μέσω τούτων ἡ χριστιανικὴ ποίησις ἤλθεν εἰς ἔμμεσον ἐπαφὴν πρὸς τοὺς ρυθμικοὺς τρόπους τῶν ἀρχαίων

ἑλληνικῶν προτύπων (σ. 95 κ. ἑ.) καὶ τέλος ὅτι διὰ τῆς ἐκ τῶν ὑστέρων τονικῆς ἀναγνώσεως τῶν ἀρχαίων προσωδιακῶν στίχων ἐνεπνεύσθησαν οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ποιηταὶ τοῦ 5ου καὶ 7ου αἰ. τὰ ποικιλώτατα τονικά των μέτρα (σ. 62, 101). Εἰς τὸ συμπέρασμα δὲ τοῦτο φθάνει ὁ σ. ἐκ τῆς παρατηρήσεως ὅτι εἰς τὰ θρησκευτικὰ ποιήματα τῶν ἀνωτέρω τριῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, ἰδίως τοῦ Γρηγορίου καὶ τοῦ Συνεσίου, βαθμηδὸν συνταυτίζονται πλήρως τὸ προσωδιακὸν μέτρον καὶ ὁ τονικὸς ρυθμὸς, μέχρις ὅτου τελικῶς εἰς τὰ ἔργα τῶν ἀπὸ τοῦ 5ου αἰ. μελογράφων ὁ τονικὸς ρυθμὸς ἐπικρατεῖ πλήρως. Τοιαύτη σύμπτωσης τῶν προσωδιακῶν μέτρων πρὸς τοὺς τονικοὺς ρυθμοὺς παρατηρεῖται καὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν ποίησιν εἰς ἀξιотημείωτον ἀναλογίαν, ἰδίως εἰς τὸν Ἀριστοφάνη, τοῦ ὁποίου μάλιστα μέχρι ποσοῦ 10 - 15 % στίχοι ἀναγινώσκονται σήμερον καὶ τονικῶς (βλ. σ. 138 κ. ἑ. Πρβλ. καὶ σ. 152). Τὸν Ἀριστοφάνη δέ, κατὰ τὸν κ. Κωνσταντοπούλου, οἱ βυζαντινοὶ ἐκκλησιαστικοὶ ποιηταὶ ἰδιαίτερος ἐγνώριζον. Ἄλλ' εἰς τὸν Ἀριστοφάνη ἡ σύμπτωσης προσωδίας καὶ τονικοῦ ρυθμοῦ εἶναι τυχαία, ὡς ὁ κ. Κ. λέγει. Ὅθεν οὗτος συνάγει ὅτι τῶν πρώτων ἐντέχνων χριστιανικῶν θρησκευτικῶν ποιημάτων ἡ ἐξάρτησις ἐκ τῶν ποιημάτων τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος μόνον ἕμμεσος δύναται νὰ εἶναι. Ἡ οὐσία τῆς θέσεως τοῦ κ. Κωνσταντοπούλου εἶναι ὅτι αἱ τονικαὶ μορφαὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως εἶναι κάπως τυχαῖαι, ἀφοῦ ὀφείλονται εἰς ἐπεισοδιακοῦ χαρακτῆρος τονικὴν ἀνάγκωσιν τῶν ἀρχαιοτέρων προσωδιακῶν μέτρων.

Ἄτυχῶς ἡ θεωρητικὴ προϋπόθεσις τῆς ἐρεῦνης τοῦ κ. Κωνσταντοπούλου ὑπῆρξεν «ἀριστοκρατικὴ» καὶ δὲν ἐπέτρεψεν εἰς τοῦτον, παρὰ τὰς καὶ πολλὰς καὶ ὀρθὰς καὶ πολυτίμους λεπτομερειακὰς παρατηρήσεις του, ν' ἀντιληφθῆ κατὰ βάθος τὴν οὐσίαν τοῦ προβλήματος τῆς καταγωγῆς τῆς ἐκκλησιαστικῆς εἰς τονικὸν ρυθμὸν ποιήσεως, ἡ ὁποία δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆ εἰμὴ ὡς δημιουργημα «λαϊκοῦ» — ἐννοῶ «δημῶδους», ἐκ τῶν κάτω — χαρακτῆρος μετὰ βάσιν τὴν μελωδίαν (πρβλ. **Δ. Πάλλα**, *Ὁ ὕμνος τῶν Πράξεων Ἰωάννου κερ.* 94-97. *Παρατηρήσεις εἰς τὴν πρωτοχριστιανικὴν ποίησιν*, Mélanges Merlier, ἀνατύπου [Ἀθῆναι 1953] σ. 27 κ. ἑ., 37 κ. ἑ.). Διότι ἡ «ἀριστοκρατικὴ» προϋπόθεσις τοῦ κ. Κωνσταντοπούλου ἐν πρώτοις ἀντιφάσκει, ὡς νομίζω, πρὸς τὴν τόσον ἐπιμόνως παρὰ τούτου (σ. 11 κ. ἑ. καὶ σποράδην) τονιζομένην μελικὴν καταγωγὴν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως, ποιήσεως ἐκπηγαζούσης ἐκ τῶν ἀναγκῶν τῆς λατρείας. Διερωτᾶται δὲ ὁ ἀναγνώστης περὶ τοῦ τί ἐγένετο πρὸ τοῦ 5ου αἰ. εἰς τὰς Ἐκκλησίας· δὲν ἔψαλλον τότε, ἢ, ἐὰν ἔψαλλον — καὶ βεβαίωτατα ἔψαλλον — τὸ θρησκευτικὸν μέλος· δὲν ἀπετέλει τότε προσδιοριστικὸν παράγοντα τοῦ στίχου; Τὰ παλαιότερα δηλαδὴ ἐκκλησιαστικὰ ποιήματα δὲν ἀπετελοῦντο ἐκ μελικῶν ρυθμῶν;

Ἡ γνώμη μου εἶναι ὅτι ὡς ἀφετηρία τῆς ἐρεῦνης τοῦ ὄλου προβλή-

ματος περὶ τῆς καταγωγῆς καὶ τῆς τεχνικῆς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως πρέπει νὰ χρησιμεύσῃ ἢ ἀνάλυσις τῆς τεχνικῆς τῶν πρὸ τοῦ 5ου αἰ. ἐκκλησιαστικῶν ποιημάτων ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν γνώσιν τῆς ἱστορίας τῆς πρωτοχριστιανικῆς καὶ παλαιοχριστιανικῆς λατρείας. Διότι πρέπει προηγουμένως νὰ γνωρίζωμεν εἰς ποίας περιστάσεις (ἀγάπαι, λειτουργία, ὄρθρος κλπ.) ἢ χριστιανικὴ λατρεία περιελάμβανε ψαλμοφδίαν καὶ ποῖον τὸ ἀκριβέστερον περιεχόμενον τῆς ψαλμοφδίας ἐκείνης. Ἐπὶ τῇ βάσει δὲ τοιαύτης τινος γνώσεως θὰ καταστῇ δυνατόν νὰ διαχωρισθῇ ἐν πρώτοις ἢ στενωτέρον ἐκκλησιαστικὴ ποίησις, ἢ «λειτουργικὴ» (ψαλλομένη) ποίησις, ἀπὸ τῆς εὐρύτερον θρησκευτικῆς χριστιανικῆς ποιήσεως· νὰ καθορισθῇ δηλαδὴ τὸ ἀντικείμενον ἐπὶ τοῦ ὁποίου θὰ περιορισθοῦν αἱ παρατηρήσεις μας. Κατὰ τὸν καθορισμὸν δὲ τοῦ ἀντικειμένου τούτου πρέπει νὰ ληφθῇ ἐκ τῶν προτέρων ὑπ' ὄψιν ἢ «λαϊκὴ» («δημώδης», ἐκ τῶν κάτω) βάσις τῆς λατρείας τῆς ἐκκλησίας¹, διὰ νὰ διαχωρισθοῦν ἀκολουθῶς τὰ γνήσια «λαϊκὰ» ἐκκλησιαστικὰ λατρευτικὰ δημιουργήματα ἀπὸ τῶν τεχνικῶν κατασκευῶν τῶν χριστιανῶν λογίων (πρβλ. *Πάλλα*, ἐν. ἀν. 38,42). Οὕτω δὲ ἢ πάλι περὶ ἐπικρατήσεως τῶν νέων μορφῶν — τοῦ τονικοῦ ρυθμοῦ — εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ποίησιν (*Κωνσταντοπούλου* σ. 16 κ. ἐ.) θὰ ἐννοηθῇ οὐσιαστικῶς ὡς πάλι μεταξὺ τῆς λογίας ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως πρὸς τὴν δημώδη, ὑπὸ τῆς ὁποίας ἤδη ἔξ ἀρχῆς εἶχε διαμορφωθῆ παραδόσις μελικῆς τονικῆς ρυθμοποιίας (βλ. *Πάλλα*, ἐν. ἀν. 28 κ. ἐ. Πρβλ. καὶ αὐτόθι σ. 21 κ. ἐ.) πολὺ ἀρχαιότερας τῆς ἐποχῆς τοῦ Γρηγορίου καὶ τοῦ Συνεσίου. Οὕτω δ' ἐχόντων τῶν πραγμάτων νομίζω ὅτι δὲν δύναται νὰ γίνῃ εὐκόλως ἀποδεκτὴ ἢ θέσις τοῦ κ. Κωνσταντοπούλου περὶ αὐτομάτου δημιουργίας τονικῶν μέτρων καὶ χρησιμοποίησεως τούτων ὑπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ποιητῶν τοῦ 5ου — 7ου αἰ. κατόπιν τῆς κατὰ τόνον ἀναγνώσεως τῶν εἰς προσφδιακὰ μέτρα ποιημάτων τοῦ Γρηγορίου καὶ τοῦ Συνεσίου (*Κωνσταντοπούλου*, σ. 42).

Ἄλλὰ καὶ περὶ τούτου ἢ σκέψις τοῦ σ. δὲν εἶναι πολὺ σαφής. Διότι, ἐν ᾧ ἐκ τῆς τεχνικῆς ἀναλύσεως τῶν ποιημάτων τῶν Μεθοδίου, Γρηγορίου καὶ Συνεσίου ὁ κ. Κωνσταντόπουλος συνάγει τὸ συμπέρασμα περὶ βαθμιαίας κατισχύσεως τοῦ τονικοῦ ρυθμοῦ, ἐπιβαλλομένου ἐκ τῶν ἔσω ἐπὶ τῆς προσφδίας (σ. 74), διὰ τῆς ὁποίας, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ, οἱ χριστιανοὶ οὗτοι συγγραφεῖς ζητοῦν μὲ τὴν ἀρχαιοπρεπῆ τέχνην των νὰ «ἀναξωογονήσουν

1. Καὶ ὁ κ. Κωνσταντόπουλος, ὁμιλῶν περὶ τῶν στίχων Ἄριστοφ, Ἄχαρν. 1015 - 1016 («ἢ κοῦσας ὡς μαγειρικῶς | κομψῶς τε καὶ δειπνητικῶς») καὶ παρατηρῶν ὅτι ὁ τονικὸς ρυθμὸς των «εἶναι σκόπιμος, διὰ νὰ σατυρῆσῃ ἢ παίζων νὰ σκώψῃ ὁ ποιητὴς λαϊκῶν ἴσως ὑποτυπώδη τρόπον στιχογραφίας» (σ. 155), φαίνεται νὰ δέχεται ὅτι ἢ τονικὴ ρυθμοποιία εἶναι λαϊκῆς καταγωγῆς καὶ μάλιστα ἀπὸ χρόνων ἀρκετὰ παλαιότερων.

καὶ μεταφυτεύσουν τὰ παλαιὰ κλασσικὰ κύτταρα τῆς ἑλληνικῆς διανοήσεως εἰς τὸν νέον χριστιανικὸν ὄργανισμόν» (σ. 78), δὲν ἐξηγεῖ τὸ πῶς συνέβη ὥστε εἰς τὰ ποιήματα τῶν ὑπ' ὄψει ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων αἱ συμπτώσεις προσωδιακῶν μέτρων καὶ τονικοῦ ρυθμοῦ ἄφ' ἑνὸς νὰ ἔγιναν ἐντελῶς «φυσιολογικῶς» καὶ ἀσυναισθῆτως (σ. 80 κέ.) καὶ ἄφ' ἑτέρου εἰς βαθμῆδόν καὶ μεγαλυτέραν ἔκτασιν. Περὶ τοῦ Μεθοδίου, τοῦ Γρηγορίου καὶ τοῦ Συνεσίου ὁ κ. Κωνσταντόπουλος ὀρθῶς δέχεται ὅτι μολονότι οὗτοι εἶχον «ἀκραιφνῆ αἴσθησιν» τῶν «προσωδιακῶν ἀρμονιῶν» καὶ ἦσαν «νοσταλοὶ τῆς παλαιότερας τοῦ προσωδιακοῦ στίχου τεχνικῆς», παρεσῶθησαν ἀσυναισθῆτως εἰς τὸν «ροῦν τῆς νέας καταστάσεως» (σ. 98).

Τὸ τελευταῖον τοῦτο σημαίνει ἀκριβῶς ὅτι ἡ ἐκκλησιαστικὴ ποίησις διήπετο ὑπὸ ἐσωτερικοῦ λόγου καθολικῆς ἰσχύος καὶ ἀσυναισθῆτως φέροντος πρὸς τὸν τονικὸν ρυθμόν. Τὸν ἐσωτερικὸν τοῦτον λόγον ὁ σ. δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀνακαλύψῃ σαφῶς. Παρατηρεῖ ἐν τούτοις ὁ κ. Κωνσταντόπουλος ὅτι ἀπὸ τοῦ 2ου π. Χ. αἰῶνος «τὸ μέλος φέρεται ἐν θέσει πρὸς τὰς τονομένας μακρὰς συλλαβάς» καὶ ὅτι «τὴν βάσιν τοῦ μελικοῦ ἢ μουσικοῦ μέτρου» ἀποτελεῖ ἡ «τονουμένη ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον συλλαβὴ τοῦ μετρικοῦ ποδῶς» (σ. 82) ὅπερ σημαίνει ὅτι, ἂν ἡ χριστιανικὴ ρυθμικὴ ποίησις ὀφείλῃ τι εἰς τὴν ἀρχαίαν, δεόν αὕτη νὰ ἔλαβε τοῦτο ἐκ τῆς ἀρχαίας μέσφ τῆς ἐκ τῶν κάτω μουσικῆς παραδόσεως — θὰ ἐννοήσωμεν μέσφ τῆς παραδόσεως τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς θρησκευτικῆς μουσικῆς (πρβλ. *Πάλλα*, ἐν. ἀν. σ. 34 κέ. Βλ. καὶ *Κωνσταντοπούλου*, σ. 13-14), τῆς ὁποίας κατάλοιπα ὁ κ. Κωνσταντόπουλος εὐρίσκει εἰς τὴν μουσικὴν τοῦ «Ἐπιλυχνίου» κ. ἀ. (σ. 67₁ κ. ε. 70₀). Ἀλλά, δεχόμενος ὁ κ. Κωνσταντόπουλος ὅτι ἡ μετάβασις εἰς τὸ μουσικὸν καθεστῶς τῶν ἀρχαίων ἔγινεν ἐμμέσως διὰ τῆς ἐπιδράσεως τῶν εἰς τονικοὺς ρυθμοὺς ἀναγινωσκομένων προσωδιακῶν στίχων, μέσφ τῆς — ἐκ τῶν ὑστέρων — τονικῆς ἀναγνώσεως τῶν προσωδιακῶν στίχων τῶν Γρηγορίου, Συνεσίου κλπ. (σ. 103), ἀντιφάσκει πρὸς τὴν καὶ ὑπὸ τοῦ ἰδίου ὑποστηριζομένην γενικὴν ἀρχὴν ὅτι ἡ ἐκκλησιαστικὴ ποίησις εἶναι μελικῆς καταγωγῆς. ~~Ὅτι δὲ ὁ κ. Κ. ἀντὶ τὴν παρουσιάσθη μίαν συγκεκριμένην καὶ συνεπῆ ἱστορικὴν ἐρμηνείαν, χρησιμοποιήσας μέθοδον στενῶς φιλολογικὴν, διετύπωσε μίαν διανοητικὴν κατασκευὴν στερουμένην ἰσχυρῶν βάσεων.~~

Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ παρατήρησις τοῦ κ. Κωνσταντοπούλου ὅτι τὰ θρησκευτικὰ ποιήματα τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ, ὡς τὸ «Εἰς τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν», μολονότι ὁ ποιητὴς χρησιμοποιεῖ ἀγρίαν προσωδιακὴν τεχνικὴν, παρουσιάζονται ἐν τούτοις νὰ εἶναι δημωδεστέρας ὕψους καὶ μετρικῆς καὶ νὰ ἔχουν εἰς μεγαλύτερον βαθμὸν τὰς συμπτώσεις τονικῶν καὶ προσωδιακῶν ρυθμῶν' μεῖ ἄλλους λόγους εἰς τὰ ποιήματα αὐτὰ ὁ Γρηγόριος παρουσιάζεται «περισσότερον εὐπαθῆς εἰς τὴν γλῶσσαν καὶ τὰ μέτρα τοῦ λαοῦ» (σ. 54). Τοῦτο ὅμως δὲν συμβαίνει ἀπλῶς ἐπειδὴ εἰς

τὸ ἐν λόγῳ ποίημα, ὡς ἐξηγεῖ ὁ Κωνσταντόπουλος, «ὠμίλει ὁ βαθύτατα αἰσθανόμενος καὶ παλλόμενος θρησκευτικὸς ἄνθρωπος (ἐνν. ὁ Γρηγόριος)», ἀλλὰ καὶ διότι ὁ Γρηγόριος ἐδῶ ἔχει, ὡς πιστεύω, ὑποκινηθῆ ἔκ τῶν ψαλλομένων εἰς τὴν ἐκκλησίαν λαϊκοῦ ὕφους καὶ εἰς τονικὸν ρυθμὸν λατρευτικῶν ᾠμάτων. Ὁ Γρηγόριος, ὅταν συνέθετε τὸ ποίημα τοῦτο καὶ ἐρρῦθμιζε τοὺς στίχους του, φαίνεται ὅτι συγχρόνως καὶ ἔψαλλεν αὐτούς, ἢ ψαλμωδία δὲ εἶναι ἐκείνη, ἢ ὁποία ἀσυναίσθητως ἔδιδε πτερὰ εἰς τὸν στίχον του. Ἡ βαθεῖα δὲ σχέσις ὀρισμένων ἐκ τῶν ποιημάτων τοῦ Γρηγορίου πρὸς τὴν ψαλμωδίαν διαφαίνεται καὶ ἐκ τῆς παρατηρήσεως τοῦ κ. Κ. ὅτι ὁ «Ὑμνος Ἐσπερινὸς» τοῦ Γρηγορίου «θὰ ἡδύνατο ἴσως νὰ θεωρηθῆ καὶ ὡς τὸ ἀρχικὸν οὕτως εἰπεῖν πρόπλασμα τῶν κατόπιν, περὶ τὸ 500 μ.Χ., ἀναπτυχθέντων οἴκων ἢ στροφῶν τῶν κοντακίων» (σ. 37_ο) μὲ τὴν διαφορὰν — παρατηρῶ — ὅτι, ὡς πρὸς τοὺς οἴκους τῶν κοντακίων τὸ προᾶγμα δὲν ἔχει ὡς ἰσχυρίζεται ὁ κ. Κωνσταντόπουλος. Διότι τοῦ «Ὑμνου Ἐσπερινοῦ» ἡ μορφολογικὴ συγγένεια πρὸς τὰ κοντάκια ὀφείλεται καὶ εἰς τὸ ὅτι ὁ Γρηγόριος ἔχει πράγματι ἐπηρεασθῆ ἐκ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὕμνωδίας καὶ εἰς τὸ ὅτι οἱ ὕμνοι τοῦ τύπου τῶν κοντακίων ἐδημιουργήθησαν ἐντὸς τῆς λατρευτικῆς πράξεως, εἶναι «λαϊκὰ» δημιουργήματα, ὡς ὁ εἰς τὰς Πράξ. Ἰω. κεφ. 94 - 97 διασωθεὶς ὕμνος (βλ. *Πάλλα*, ἐν. ἀν. σ. 6 κ. ἐ., 27 κ. ἐ., 34, 42 - 43). Τολμῶ μάλιστα νὰ προσθέσω ὅτι εἰς τὴν ἰδίαν ποίησιν, εἰς τὴν ὁποίαν ἐντάσσεται ὁ ὕμνος Πράξ. Ἰω. κεφ. 94 - 97, πρέπει νὰ ἀναχθοῦν καὶ αἱ ρίζαι τῆς κομπῆς φάσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὕμνογραφίας, τῆς ὁποίας ἐπίτευγμα εἶναι ἡ ποίησις τῶν κανόνων.

Διὰ τοὺς ἀνωτέρω λόγους νομίζω ὅτι εἶναι ἀπολύτως ἀδύνατον νὰ γίνῃ ἀποδεκτὴ ἡ θέσις τοῦ κ. Κωνσταντοπούλου ὅτι οἱ ὕμνοδοι τοῦ 5ου - 7ου αἰ. ἔλαβον τὰ μετρικὰ των σχήματα ἐκ τῶν ποιημάτων τοῦ Μεθοδίου, τοῦ Γρηγορίου καὶ τοῦ Συνεσίου, τοὺς ὁποίους οὕτως θεωρεῖ ὅτι ἦσαν «οἱ ἐπίσημοι οὕτως εἰπεῖν ἐκπρόσωποι τῆς ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ πρώτης χριστιανικῆς ποιήσεως» (σ. 91). Διότι, ἂν δεχθῶμεν τὴν «ἀριστοκρατικὴν» ταύτην θέσιν, εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ δεχθῶμεν ὅτι πρὸ τοῦ 5ου αἰ. εἰς τὰς θρησκευτικὰς των συνάξεις οἱ χριστιανοὶ δὲν ἔψαλλον καὶ ὕμνους χριστιανικῆς καταγωγῆς· ἀλλ' ἤδη ἀπὸ τοῦ 3ου αἰῶνος, ἰδίως δὲ ἀπὸ τοῦ 4ου, ἡ χριστιανικὴ λατρεία γίνεται πλουσιωτάτη εἰς ἱερουργικὰς μορφὰς καὶ βεβαίως καὶ εἰς μελωδικὰ σχήματα (βλ. *Πάλλα*, ἐν. ἀν. 38-39). Ἐὰν δὲ μὲ συνέπειαν ὠθησώμεν πρὸς τὰ ἔσχατα τὴν θέσιν τοῦ κ. Κωνσταντοπούλου, θὰ φθάσωμεν εἰς τὸ ἀπαράδεκτον συμπέρασμα ὅτι τάχα εἰς στίχους τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν, ὡς π.χ. ὁ στίχος «Κάτω στὸ γιολό, κάτω στὸ περιγάλι» κ.τ.δ., ἔχομεν διὰ τῆς λογίας παραδόσεως ἐπίδρασιν ἐκ τῆς ἀρχαιότητος, ὡς π.χ. ὁ στίχος *Αἰλαχύλ*, Περσ. 504 «φλέγων γὰρ αὐγαῖς λαμπρὸς ἡλίον κύκλος»

(παρὰ *Κωνσταντοπ.* σ. 138)¹. Ἡ θέσις αὕτη τοῦ σ. ἔχει τὸν χαρακτήρα διανοητικῆς κατασκευῆς, ἡ ὁποία παραμερίζει τὸν κοινωνικὸν χαρακτήρα τῶν πολιτιστικῶν μορφῶν.

Ἄν ἀντιθέτως δεχθῶμεν μὲ συνέπειαν τὴν ὀρθὴν θέσιν περὶ τῆς μελικῆς καταγωγῆς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως, καταγωγῆς ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀρχαίας θρησκευτικῆς μουσικῆς παραδόσεως, ἔννοοῦμεν τότε εὐκόλως πῶς ἡ στιχηρὰ καὶ στροφικὴ τεχνικὴ τῶν ᾠμάτων τῆς ἐκκλησίας ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἀρχαιότητος (σ. 104) ἐξαρτᾶται ἐμμέσως διὰ τοῦ μέλους, διασωθέντος μέσῳ τῆς «λαϊκῆς» (δημῶδους) παραδόσεως καὶ μεταφτυθεντός εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν κατὰ πρῶτον εἰς τὰς μεγάλας πόλεις (πρβλ. *Πάλλα*, ἔν. ἀν. 34 κ. ἑ., 38 - 39, 42), ὅπως περίπου καὶ ὁ κ. Κωνσταντόπουλος δέχεται (σ. 105_ο). Ἐπὶ τῆς βάσεως δὲ ταύτης συμφωνοῦμεν μετὰ τοῦ κ. Κ. ὅτι ἡ νέα τεχνικὴ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ᾠμάτων ἐξελίχθη βαθμιαίως καὶ ἐκ τῶν ἔσω (σ. 105). Πρὸς τὴν θέσιν ὁμως ταύτην ἀντιφάσκει ἡ ἄλλη θέσις τοῦ κ. Κωνσταντοπούλου ὅτι αἱ στροφαὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὕμνων ἔγιναν κατὰ μίμησιν τῶν ἐξωτερικῶν σχημάτων τῶν ἀρχαίων λυρικῶν προτύπων, ἐκ τῶν ἔξω (σ. 107_ο). Ἐχομεν δὲ παραδείγματα στροφικῶν χριστιανικῶν μελωδημάτων, εἰς τὰ ὁποῖα οὐδεμία ἔνδειξις ἐξωτερικῆς μιμήσεως ὑπάρχει (π. χ. ὁ ὕμνος Πράξ. Ἰωάννου κεφ. 94 - 97), ἀλλ' ἐξέλιξις ἐκ τῶν ἔσω ἐντὸς μιᾶς εὐρύτερας παραδόσεως (βλ. *Πάλλα*, ἔν. ἀν. 32 κ. ἑ.).

Παρ' ὅλα ταῦτα ὁ σ. διαβλέπει τὴν ὀρθὴν ἀφετηρίαν ἐρεῦνης τοῦ προβλήματός μας καὶ σημειώνει τὰ «λαϊκοῦ» ὕφους εἰς τονικὸν ρυθμὸν ἀρχαιότερα ἐκκλησιαστικὰ ποιήματα (σ. 122_ο). Παρατηρῶ ὅμως ὅτι τὰ παραδείγματα ταῦτα δὲν ἀποτελοῦν ἀπόδειξιν τοῦ «ὅτι βραδέως καὶ οἶονεὶ κατὰ

1. Δὲν ἠδυνήθην νὰ ἐννοήσω πῶς συμβαίνει ὡςτε ἐν ᾧ ὁ κ. Κωνσταντόπουλος ἀφ' ἐνὸς ἀποκρούει — ὀρθῶς — τὴν ἐκ μέρους τῶν μελωδῶν τοῦ 5ου· 7ου αἰ. ἄμεσον ἀντιλήθην ἐκ τῶν ἀρχαίων προτύπων, τὰ ὁποῖα οἱ χριστιανοί, ὡς λέγει οὗτος, ἠσθάνοντο νὰ εἶναι ἐπικίνδυνα (σ. 95 κ. ἑ.), ἀφ' ἑτέρου ὑποστηρίζει ἐπίδρασιν ἐκ τοῦ Ἀριστοφάνους (σ. 152 κ. ἑ.). Ἄν δὲν ὑπῆρχον οἱ τρεῖς μεγάλοι χριστιανοὶ καὶ ἔγκυροι συγγραφεῖς — ὁ Μεθόδιος, ὁ Γρηγόριος καὶ ὁ Συνέσιος — διὰ νὰ μεταφέρουν ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας ἀκινδύνως τὰ ἀρχαῖα ποιητικὰ σχήματα, ὡς δέχεται ὁ κ. Κ., δὲν θὰ εἴχομεν ψαλμωδίας καὶ ἐκκλησιαστικὴν ποίησιν εἰς τονικὸν ρυθμὸν; Ἄλλὰ τί θὰ εἴχομεν; Διὰ νὰ ὑποστηρίξῃ δὲ τὸν ἰσχυρισμὸν του περὶ ἐπιδράσεως τοῦ Ἀριστοφάνους ὁ κ. Κ. φθάνει μέχρι τοῦ σημείου νὰ συγκρίνῃ πράγματα μὴ ἐπιδεχόμενα σύγκρισιν μεταξὺ τῶν ἐντὸς στενοῦ πλαισίου καὶ νὰ θεωρήσῃ ἀριστοφανεῖου προελεύσεως π. χ. τὴν κοινοτάτην ἐκφώνησιν «Ἀνιλαβοῦ, σῶσον, ἐλέησον» τῆς λιτῆς (πρβλ. προχειρῶς παρὰ Π. Τρημπέλα, Αἱ τρεῖς λειτουργίαι σ. 26, 32, 35 κ. ἄ.), ἐκ τοῦ Ἀριστοφάν., Σφήκ. 393 «ἐλέησον καὶ σῶσον τὸν σαυτοῦ πλησιόχωρον» καὶ ἐκ τῆς εὐχῆς τοῦ προλόγου τῆς ἀναφορᾶς τὴν ἐκφώνησιν «ἄδοντα, βοῶντα, κεκραγόντα καὶ λέγοντα» (Τρημπέλα, ἔν. ἀν. σ. 105 καὶ σ. 179) ἐκ τοῦ Ἀριστοφ., Νεφέλ. 1386 «βοῶντα καὶ κεκραγόντα» (*Κωνσταντοπ.* σ. 153₁). Περὶ τοῦ προκειμένου δύναται νὰ λεχθῆ μόνον ὅτι ὁ Ἀριστοφάνης ἀντανακλᾷ τὴν γλῶσσαν τῆς λατρείας.

σ τ ἄ δ ι α ἐχώρουν πρὸς τὴν τελειοτέραν ἀποδοχὴν τοῦ τόνου, ὡς στοιχείου ρυθμητικοῦ», ὡς δέχεται ὁ σ., ἀλλ' ἀπόδειξιν περὶ τοῦ ἀντιθέτου, ὅτι δηλαδὴ οὕτω, διὰ τονικῶν ρυθμῶν καὶ ἐκ τῶν κάτω, προέβη ἡ ἐκκλησιαστικὴ ποίησις¹ καὶ ὅτι τὰ εἰς προσφωδιακὰ μέτρα ἐκκλησιαστικὰ ποιήματα ἀποτελοῦν ἐκ τῶν ἄνω προσπάθειαν ἐγκλιματίσεως τῆς ἀρχαίας τεχνικῆς (βλ. *Πάλλα*, ἔν. ἀν. 40, 42). Τὸ σφάλμα τοῦ κ. Κωνσταντοπούλου ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι τὴν προσπάθειαν ἐκείνην ἐγκλιματίσεως τῆς ἀρχαίας τεχνικῆς εἰς τὴν ποίησιν τῆς ἐκκλησίας (σ. 78) ἐκλαμβάνει ὡς τὴν ἀρχὴν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως. Ἄλλ' εἰς τὴν πορείαν μιᾶς καλλιτεχνικῆς μορφῆς δὲν πρέπει νὰ συγχέωμεν μίαν βαθμίδα τῆς πορείας πρὸς τὴν ἀρχὴν της. Ἐν τέλει ὁμως, ἐπανερχόμενος ἐπὶ ὀρθῆς βάσεως, ὁ κ. Κωνσταντόπουλος παρατηρεῖ: «Σημασίαν ἔχει τοῦτο, ὅτι μεσοῦντος ἢ τελευτῶντος τοῦ Ε' αἰῶνος μ. Χ. ὑπῆρχον ἤδη σχηματισμένοι τονικοὶ τύποι καὶ πάγια πλέον ρυθμικὰ ἢ ρυθμοτονικὰ σχήματα... διὰ τὴν περαιτέρω δημιουργίαν καὶ σύνθεσιν λογοτεχνικῶν κατασκευῶν» διὰ τοὺς χριστιανοὺς Ἑλληνας (σ. 189). Συνεπῶς ἡ οὐσία τοῦ προβλήματός μας ἔγκειται εἰς τὴν διερεύνησιν τοῦ περιβάλλοντος τοῦ ἐπηρέασαντος τὴν ποίησιν τῶν λογίων χριστιανῶν ποιητῶν, ἀρκετὰ ἰσχυροῦ, ἀφοῦ τὸ περιβάλλον τοῦτο ἐπηρέασε καὶ τοὺς ἐξ αὐτῶν κλασικίζοντας, ὡς οἱ Μεθόδιος, Γρηγόριος καὶ Συνέσιος. Ὅθεν εἶναι ὀρθότερον νὰ δεχθῶμεν ὅτι οἱ μεγάλοι μελωδοὶ τοῦ 5ου — 7ου αἰ. ἀνεβίβασαν εἰς ὑψηλότερον ἐπίπεδον τὴν τέχνην τοῦ περιβάλλοντός των (πρβλ. *Πάλλα*, ἔν. ἀν. 38, 42 · 43), συμφώνως πρὸς τὴν ὅλην πορείαν τῆς ἀνθίσεως τῆς χριστιανικῆς τέχνης τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος περιόδου.

Ὁ κ. Κωνσταντόπουλος κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ θέματός του παρεμβάλλει, ὡς εἶπον καὶ ἐν ἀρχῇ τῆς παρουσίας ἀναλύσεως, πλῆθος χρησίμων λεπτομερειῶν παρατηρήσεων, ὡς π.χ. περὶ τοῦ εἰρμοῦ (σ. 11 κέ.), περὶ τῆς γραπτῆς παραστάσεως τοῦ τόνου ὑπὸ τῶν ἀλεξανδρινῶν γραμματικῶν καὶ περὶ τῆς οὐσίας τῆς διαφορᾶς τοῦ χαρακτῆρος τῶν συλλαβῶν ἀπὸ τῆς ἐπόψεως τῆς ποσότητος τῶν φθόγγων των (μακροί, βραχεῖς) καὶ τῆς ποιότητός των (τόνος) (σ. 29 κέ., 131 κέ.). Κατέχει πλοῦτον γνώσεων περὶ τῆς τεχνικῆς τοῦ στίχου καὶ τοῦ μέλους ὡς καὶ αἰσθητικὴν ἐμπειρίαν. Μὲ τὰ ἐφόδια ταῦτα ὁ κ. Κωνσταντόπουλος θὰ ἠδύνατο ἀσφαλῶς νὰ προσφέρει περισσότερον βάσιμα συμπεράσματα ἐπὶ τοῦ δυσκόλου προβλήματος τῆς καταγωγῆς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως, περὶ τῆς τεχνικῆς της καὶ περὶ τῆς ἐσωτερικῆς σχέσεώς της πρὸς τὴν μουσικὴν, ἂν προηγουμένως οὗτος κατόρθωνε νὰ ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τῆς ὡς ἀνωτέρω σημειωθείσης θεωρητικῆς τοποθετήσεώς του. Τοιζῶ δὲ πάλιν ὅτι ὁ κύριος χαρακτῆρ τοῦ πρωτογενοῦς χριστιανισμοῦ καὶ κατόπιν τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ εἶναι «λαϊκῆς» ἀποχρῶ-

1. Ψυχολογικὴν ἐξήγησιν τοῦ φαινομένου βλ. παρὰ *Πάλλα*, ἔν. ἀν. 28 κ. ἐ., 41 κ. ἐ., 44.

σεως, διαμορφούμενος κατὰ τὸ μέγιστον μέρος του κατ' ἐπίδρασιν ἐκ τῶν κάτω.

Ἐπέμεινα εἰς τὴν ἀνάλυσιν τοῦ βιβλίου τοῦ κ. Κωνσταντινοπούλου καὶ εἰς τὴν κριτικὴν τῶν ἀσθενῶν σημείων τῆς θεωρίας του, ὅχι διότι ἔτυχε παρὰ τοῦ γράφοντος νὰ ἔχουν διατυπωθῆ ὑπονοημένως ἰδέαι διάφοροι ἐκείνων, τὰς ὁποίας παρουσίασεν ὁ κ. Κ. εἰς τὸ κρινόμενον βιβλίον· ἀλλ' ἐπειδὴ θὰ συνεχίσῃ ὁ κ. Κ., ὡς ὁ ἴδιος λέγει (σ. 5), καὶ θὰ προεκτείνῃ τὰς σχετικὰς ἐρεῦνας του, χάριν τῶν ὁποίων ἐπιβάλλεται, ὡς νομίζω, ἀλλαγὴ τῆς ὀπτικῆς γωνίας διὰ τὴν ἀπόκτησιν θεωρητικοῦ βάθρου πρὸς ἔγερσιν ἐπιστημονικῆς οἰκοδομῆς ἀσφαλεστεράς.

Δ. Ι. ΠΑΛΛΑΣ

Παναγ. Ι. Παναγιωτάκου, Σύστημα τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου κατὰ τὴν ἐν Ἑλλάδι ἰσχὺν αὐτοῦ, τόμ. Δ', Τὸ Δίκαιον τῶν Μοναχῶν, ἐν Ἀθήναις 1957, σ. 767, σχ. 8ον.

Ὁρθῶς ὁ συστηματικῶς ἐργαζόμενος περὶ τὸ Ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον Δρ Π. Ι. Παναγιωτάκος ἐπέγραψε τὸ τετράτομον ἔργον του «Σύστημα Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου», τοῦ ὁποίου ἔθεσεν ἤδη πρό τινος εἰς κυκλοφορίαν τὸν Δ' ὀγκώδη τόμον, περιέχοντα τὸ «Δίκαιον τῶν Μοναχῶν». Ὁρθῶς καὶ ὡς πρὸς τὸν χαρακτηρισμὸν Σ ύ σ τ η μ α καὶ ὡς πρὸς τὸν ὄρον Ἐ κ κ λ η σ ι α σ τ ι κ ὸ ν. Διότι ὁ ὄρος Ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον, εἶναι, ὡς γνωστὸν, εὐρύτερος ἀπὸ τὸν ὄρον Κανονικὸν Δίκαιον καὶ συλλήβδην σημαίνει τὸ σύνολον τῶν τε τῆς Ἐκκλησίας Κανόνων καὶ τῶν τῆς Πολιτείας Νόμων, δι' ὧν ἐρρυθμίσθησαν αἱ ἀμοιβαῖαι μεταξὺ τούτων, σχέσεις καὶ αἱ τοιαῦται τῶν ὑπὸ ἐκκλησιαστικὸν καθεστῶς συμβιούντων μελῶν τῆς Ἐκκλησίας. Σύστημα δὲ Ἐκκλ. Δικαίου δὲν μαρτυρεῖ ἀπλῶς φιλόδοξόν τινα διάθεσιν τοῦ συγγραφέως, ἀλλὰ πλήρωσιν ὑπαρχούσης ἀνάγκης, ἣν μέχρι σήμερον ἄλλος δὲν ἐπεχείρησε, λόγῳ κυρίως τῆς εὐρείας ἐκτάσεως τοῦ θέματος, πλὴν τῶν γνωστῶν δυσκολιῶν πρὸς ἔκδοσιν. Ὁ σ. ἐκδίδων ἐπὶ 12 ἔτη τὴν ἐπιθεώρησιν «Ἀ ρ χ ε ῖ ο ν Ἐ κ κ λ η σ ι α σ τ ι κ ο ῦ καὶ Κ α ν ο ν ι κ ο ῦ Δ ι κ α ῖ ο υ» καὶ ἐγκύπτειν εἰς τὰς συναφεῖς ἐρεῦνας εἰς τὴν κλάδον τοῦτον τοῦ Δικαίου, ἔτι δὲ θεραπεύων ἕξ ἐπαγγέλματος κατὰ προτίμησιν τοῦτον καὶ μᾶλλον εἰπεῖν ὑπηρετῶν αὐτόν, ἥτοι ὁ πλέον ἐνδεδειγμένος νὰ χρησιμοποίησιν καὶ τὴν γνῶσιν καὶ τὴν πείραν αὐτοῦ πρὸς σ υ σ τ η μ α τ ο π ο ῖ η σ ι ν τῶν περὶ τὸ Ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον μελετῶν, οὐ μὴν καὶ ἰσχυρόντων σήμερον.

Ὁ ὑπὸ κρίσιν τόμος ἐξαντλεῖ τὸ μέγα κεφάλαιον τοῦ Ἐκκλ. Δικαίου περὶ τὸ Δίκαιον τῶν Μοναχῶν. Προτάσσεται Εἰσαγωγή, σελ. 13-41, ὅπου ἐξετάζονται τὰ κατὰ τὴν καταγωγὴν τοῦ Μοναχικοῦ Βίου ἱστορικῶς καὶ ἡ θέσις τῆς Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας ἔναντι τοῦ Μοναχικοῦ Βίου, ἥτοι ἐρευ-

νῶνται οἱ ἱστορικοὶ λόγοι τῆς γενέσεως τοῦ Μοναχικοῦ Βίου, αἱ πρῶται μορφαὶ αὐτοῦ, ἡ ὀργάνωσις του ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας μετὰ ταῦτα, καθὼς καὶ ἡ νομοθεσία ἐν Ἑλλάδι, πάντοτε μετὰ μνείας τῶν πηγῶν, ἀκολουθεῖ δὲ ἐφεξῆς ἡ ὕλη τοῦ τόμου, συστηματικῶς ταξινομουμένη εἰς τρία Μέρη, ὑποδιαιρούμενα εἰς Βιβλία καὶ Κεφάλαια, μὲ ὑποδιαιρέσεις χάριν εὐχεροῦς χρησιμοποιοῦσεως εἰς τμήματα, παραγράφους, ἐδάφια κλπ.

Τὸ Π ρ ῶ τ ο ν Μέρος, σελ. 45-286, ἐπιγράφεται «ἡ μοναχικὴ ιδιότης καὶ αἱ ἐξ αὐτῆς νομοκανονικαὶ συνέπειαι», διαιρεῖται εἰς δύο βιβλία, ἕκαστον δὲ τούτων εἰς δύο κεφάλαια. Εἰς τὸ Α' βιβλίον ὁ μοναχὸς παρακολουθεῖται ἀπὸ τῆς εἰσόδου του εἰς τὸν μοναχικὸν βίον, διὰ τῶν καθιερωμένων νομικῶν καὶ κανονικῶν τρόπων τῆς «κουρᾶς», τῶν συναφῶν προϋποθέσεων, τῶν ὄρων τῆς ἐγκύρου τελέσεως αὐτῆς καὶ συνεπειῶν τῆς ἀκύρου, μέχρι τῆς περιβολῆς τοῦ μοναχικοῦ σχήματος καὶ τῆς διακρίσεως τῶν τύπων μοναχῶν. Εἰς τὸ Β' βιβλίον ἐξετάζεται ὁ μοναχὸς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, τῇ Πολιτείᾳ καὶ τῷ Δικαίῳ, ἤτοι ἐρευνῶνται καὶ σαφῶς διακρίνονται ἐν διατάξει ἱστορικῇ καὶ λογικῇ τόσον τὸ κανονικὸν περιεχόμενον τῆς μοναχικῆς ιδιότητος καὶ αἱ ἐκ τούτου συνέπειαι, καθὼς καὶ ἡ ἱερὰ ἐπαγγελία τῆς ἰσοβίου εἰς τὸ μοναστήριον ἀσκήσεως — παρθενία, ὑπακοή, ἀκτημοσύνη — ὅσον καὶ ἀναδρομῇ εἰς τὸ παλαιατον μοναχικὸν καθεστῶς διὰ μέσου τῶν αἰώνων καὶ τῶν κανόνων καὶ τῶν νόμων, μέχρι τοῦ σήμερον ἰσχύοντος δικαίου. Τὸ κεφάλαιον τοῦτο εἶναι σημαντικώτατον καὶ κλείει ἱκανοποιητικῶς διὰ τῆς ἐξετάσεως τοῦ μοναχοῦ ἐν τῷ δικαίῳ καθ' ὄλου, ἀστικῶ καὶ δημοσίῳ, μάλιστα δὲ εἰς τὸ πολὺ ἐνδιαφέρον ἀπὸ τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων μέχρι σήμερον κληρονομικόν, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ ἰσχύοντα ἐν Ἀγ. Ὁρει, Κρήτῃ καὶ Κύπρῳ.

Τὸ Δ ε ὑ τ ε ρ ο ν Μέρος, σελ. 287 - 517, εἶναι ἀφιερωμένον εἰς τὴν ὀργάνωσιν τοῦ μοναχικοῦ πολιτεύματος καὶ ἴσως περικλείει τὸ μεγαλύτερον ἐνδιαφέρον τοῦ ὄλου τόμου. Ὑποδιαιρεῖται εἰς τρία βιβλία ἢ ἑννέα ἐν συνόλῳ κεφάλαια, εἰς τὰ ὁποῖα ἐξετάζεται ἡ ὀργάνωσις τοῦ Μοναχικοῦ Βίου καὶ ἡ συγκρότησις καὶ ἀσκήσις τῆς μοναχικῆς διοικήσεως, καθὼς καὶ τῆς πειθαρχίας. Πλὴν τῆς νομικῆς πλευρᾶς, τὸ θέμα τῶν μοναστηρίων εἶναι μέγα θέμα καὶ ἀπὸ πολιτιστικῆς, πνευματικῆς, ἱστορικῆς, φιλοσοφικῆς, καλλιτεχνικῆς καὶ ἐθνικῆς πλευρᾶς. Τὰ εἰς τὰς Μονὰς ἀναφερόμενα φιλολογικὰ καὶ ἐκκλησιαστικὰ κείμενα καὶ ἐπίσημα αὐτοκρατορικὰ καὶ πατριαρχικὰ γράμματα ἀποτελοῦν τόμους ὀλοκλήρους καὶ ἀποβαίνουν ἀντικείμενα ἐδικῶν ἐρευνῶν. Ἐντὸς αὐτῶν κρύπτονται αἱ πηγαὶ τῆς ἱστορίας καὶ οὐχὶ ὀλιγώτερον αἱ εἰδικαὶ περιπτώσεις τῆς διοικήσεως καὶ λειτουργίας ἐκάστης Μονῆς, δι' ὧν θεμελιοῦται δίκαιον ἐκκλησιαστικὸν ἀπὸ τῶν βυζαντινῶν καὶ τῶν ἀκολούθων τῆς Τουρκοκρατίας χρόνων. Καθὼς ὅμως ἔχουν ἐγκατασπαρῆ τὰ κείμενα ταῦτα εἰς πάσης φύσεως καὶ κατηγορίας συλλογὰς καὶ

τοπικοῦ ἐνδιαφέροντος μελέτας, φόβος ὑπάρχει νὰ μὴ τὰ εἶδεν ὅλα ὁ κ. Π. Ἡ παρατήρησις ἰσχύει ἐν μέρει καὶ διὰ τὸ πρῶτον μέρος τοῦ βιβλίου, ὡς πρὸς τὰ ὀφφίκια π. χ., τὰς σχέσεις Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας κλπ., ἰδίᾳ μάλιστα κατὰ τοὺς δούλους αἰῶνας, ὁπότε ἡ ἀκολουθουμένη γραμμὴ ἐπὶ πάντων τῶν ζητημάτων δὲν ἦτο ἐνιαία καὶ συχνὰ ἐπηρεάζετο ὑπὸ τοῦ κρατοῦντος. Διὰ τοῦτο νομίζομεν ὅτι εἶναι ἀπαραίτητον ἓνα Corpus τῶν ἐκκλησιαστικῶν γραμμάτων, συμπληρωματικὸν τῆς ἐργασίας τῶν Miclosich καὶ Müller, ἢ ἡ σύνταξις μιᾶς ὅσον τὸ δυνατόν τελειοτέρας βιβλιογραφίας ἐπὶ τοῦ θέματος, διὰ νὰ καθίσταται εὐχερῆς ἡ χρησιμοποίησις τῶν πηγῶν ἀπὸ τοὺς ἐρευνητάς. Ἀφορμὴν εἰς τὰς σκέψεις ταύτας παρέχει ἡμῖν ἡ κατ' ἀποκλειστικότητα χρησιμοποίησις τῆς — βασικῆς βεβαίως — συλλογῆς Miclosich καὶ Müller. Δέον νὰ σημειωθῇ ὅμως ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ, ὅτι ὑπάρχουν διασπαρμέναι ἐπανεκδόσεις πατριαρχικῶν γραμμάτων, ἀποκαθιστῶσαι ἀβλεπτήματα, χρονολογίας κλπ., ἐνίοτε οὐσιαστικὰς. Ἐπίσης χρήσιμον ὀπωσδήποτε ὕλικὸν περιλαμβάνεται καὶ εἰς ἄλλας συλλογὰς, π. χ. τοῦ Χουρμουζάκη, Documente Privitoare la Istoria Rōmanilor, τοῦ Γεδεῶν κ. ἄ. εἰς τὴν «Ἐκκλ. Ἀλήθειαν», τοῦ Α. Παπαδοπούλου—Κεραμέως, Ἱεροσολ. Βιβλιοθήκη, κ.λ.π.

Τὸ Τρίτον Μέρος, σελ. 519 - 742, ἀφορᾷ εἰς τὴν διοίκησιν καὶ διαχείρισιν τῆς μοναστηριακῆς περιουσίας. Τὸ τμήμα τοῦτο εἶναι οἰκειότατον εἰς τὸν σ. καὶ ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς νομοθεσίας, ἰδίᾳ μάλιστα τῆς σχετιζομένης πρὸς τὸν ΟΔΕΠ. Ἀκολουθεῖ Κλείς τῶν νομικῶν ὄρων, ἄνευ τῶν ὁποίων παρὰ τὴν κρατοῦσαν τάξιν εἰς τὴν οἰκονομίαν τοῦ ἔργου, θὰ καθίστατο τοῦτο δύσχρηστον, λόγῳ τοῦ ὄγκου του.

Ἰδιαιτέρως πρέπει νὰ ὑπογραμμισθῇ ἡ περὶ τῶν ἐν Ἀγίῳ Ὁρει κρατούντων ἐξαντλητικὴ ἔρευνα. Ὁ συγγραφεὺς ἀσχοληθεὶς παλαιότερον μὲ τὴν ὀργάνωσιν τοῦ μοναχικοῦ πολιτεύματος ἐν Ἀθῶ, ἔτι δὲ χρηματίσας Γεν. Διοικητῆς Ἀγίου Ὁρους καὶ μετ' ἐπιμονῆς ἐγκύψας εἰς τὰς πηγὰς, συστηματοποιεῖ ἤδη τοὺς προϊσχύοντας καὶ ἰσχύοντας θεσμοὺς τῆς Ἀγιορειτικῆς Μοναχικῆς Πολιτείας, κατὰ τὰ οἰκεία κεφάλαια, μέχρι τῆς ὀριστικῆς ἀποκρυστάλλώσεως τοῦ καταστατικοῦ Χάρτου τοῦ Ἀγίου Ὁρους.

Τὸ ἔργον εἶναι συστηματικὴ κωδικοποίησις τῶν ἐν γένει κρατούντων περὶ τὸ Δίκαιον τῶν Μοναχῶν ἐν Ἑλλάδι, ἀπὸ τῆς ἱστορικῆς καταγωγῆς τοῦ μοναχισμοῦ μέχρι σήμερον. Τὸ θέμα ἐξαντλεῖται μὲ καταπλήσσοσαν ἐνημερότητα τοῦ σ., κινουμένου μὲ μεγίστην εὐχέρειαν ἐντὸς οἰκείων χώρων καὶ ἱκανοῦ νὰ ταξινομηῇ, νὰ τεκμηριοῖ, νὰ μὴ ἀφήνῃ ἀπορίας εἰς καμμίαν περίπτωσιν. Χρῆσις ὄρων, γλῶσσα, τεχνικὴ καὶ οἰκονομία τοῦ ἔργου καθιστοῦν τοῦτο ἀκαδημαϊκόν, συντελούσης καὶ τῆς ἐπὶ ἐλεγκτοῦ χάρτου ἐπιμελοῦς ἐκτυπώσεως.